
TEORII ALE MIGRAȚIEI INTERNAȚIONALE

Monica Constantinescu – doctorand Universitatea București

Pornind de la una dintre lucrările fundamentale în domeniu, studiul propune o prezentare a teoriilor utilizate în prezent în migrația internațională. Cele șapte abordări teoretice (economia neoclasică, noua economie a migrației, piața forței de muncă segmentate, tradiția structuralist-istorică, abordări din perspectiva rețele de migranți, cauzalitatea cumulativă, abordare sistemică) sunt descrise într-o încercare de evaluare a valențelor lor predictive și explicative în raport cu manifestările contemporane ale migrației internaționale. Căutarea unei teorii unice, capabile să cuprindă totalitatea migrației ca proces dinamic, cu acțiune și determinare multinivel, cu influențe în și din sfera economicului, socialului, culturarului și politicului, pare să nu fie una încununată de succes, dar rezultatul conduce către o problemă/discuție fundamentală careia cercetarea în domeniu probabil îi va răspunde pe viitor: este posibilă/utilă o astfel de teorie în migrația internațională?

Introducere

Obiectivul acestui studiu este o prezentare a teoriilor utilizate în domeniul migrației internaționale, dintr-o perspectivă evaluativă în raport cu manifestările actuale ale migrației internaționale. Scopul este ambițios iar tentativa este tributară resurselor limitate ale unui singur cercetător. Prezentarea teoriilor utilizate într-un domeniu de cercetare, mai ales în perspectiva unei evaluări, oricât de modeste, prezintă inevitabilul pericol de a se transforma într-o căutare fără sfârșit în încercarea de a descoperi noi abordări în literatura de specialitate. Volumul de studii este imens și probabil imposibil de cuprins de un singur individ. Soluția noastră în fața acestei dileme a fost una care poate fi considerată facilă (și dintr-un anumit punct de vedere cu siguranță este): aceea de a urma liniile de analiză trasate de un grup de cercetători într-una dintre lucrările devenite probabil fundamentale în domeniul migrației internaționale (Massey și alții.1998. *Words in motion. Understanding International Migration at the End of the Millennium*). Există mai

multe argumente în favoarea acestei alegerii. Motivul principal este legat de orientarea prezentării/analizei din *Worlds in motion* asupra abordărilor teoretice care constituie sau pot constitui baza unor teorii despre migrația internațională și nu a aplicațiilor izolate (care se reduc la verificare unor ipoteze/ sau la descrieri) fără a conduce la linii majore de cercetare în domeniu. Lucrarea amintită suține plasarea fiecărei abordări în categoria “teorii ale migrației internaționale” cu o analiză cuprinzătoare a studiilor pe care le subsumează. Mai mult decât atât, cartea este exclusiv dedicată evaluării câmpului teoretic utilizat în migrația internațională, fără a subordona prezentarea altui scop. Adoptarea sistematizării teoretice din lucrarea amintită nu presupune o adeziune deplină la comentariile autorilor, dar adoptă terminologia utilizată și în mare parte încadrările diverselor abordări în curentele teoretice majore. Diferențele intervin în tratarea rețelelor de migranți ca orientare majoră și menționarea abordării instituționale, respectiv a capitalului social ca asociate

cu aceasta în direcția fie a specializării (abordarea instituțională), fie a integrării (teoria capitalului social). Am adăugat, de asemenea, prezentarea teriei sistemelor, pe care autorii lucrării de referință în cazul nostru nu o includ decât implicit (ca modalitate de definire a sistemelor de migrație) în cadrul teoriilor contemporane în migrația internațională.

Prezentarea are la bază acceptarea comentariului lui Arango care susține: „Construcția teoriilor în acest domeniu (*al migrației internaționale* – completarea noastră) este practic o problemă a secolului XX și în special a ultimei sale treimi. Cele mai multe contribuții anterioare anilor 60 sunt astăzi numai de interes istoric, exceptând un număr de contribuții la vocabularul migrației și semnificația specială a câtorva remarcabili precursori” (Arango, 2000: 283). Acesta este motivul pentru care discuția debutează cu economia neoclasică, fără a rezerva un subcapitol modelelor gravitaționale sau modelelor push – pull. Modelele gravitaționale a căror origine este legată de începuturile preocupărilor pentru migrație (cele șapte legi enunțate de Ravenstein la sfârșitul secolului XIX, dezvoltate aproape un secol mai târziu de Lee), postulează volumul unui flux ca rezultat al acțiunii distanței și volumului populației celor două arii: origine și destinație. Dezvoltând această linie de cercetare, modelele gravitaționale nu pot fi cu dificultate considerate o orientare teoretică în sine, ci mai degrabă „o colecție de regularități empirice” (Massey și alții. 1998: 15).

Modelele push – pull abordează migrația ca factor de echilibru între determinanții spațiali plasați ai fenomenului, fără a furniza însă o perspectivă teoretică consistentă. (Deși în abordările consacrate modelului, în categoria push pull sunt incluși exclusiv factori de natură economică (Massey și alții. 1998: 12), cei doi termeni se folosesc

în literatura contemporană pentru a desemna orice tip de influență care impulsionează migrația la destinație și/sau atrage la origine. Însuși acest fapt este un argument simplu legat de valoarea modelelor push pull mai degrabă ca impunând o terminologie încorporată în abordările ulterioare, decât o orientare teoretică actualmente utilizată.

Nu abordăm în cadrul acestui studiu nici perspectiva, aflată în plină dezvoltare, asupra migrației ca fenomen transnațional. Deocamdată, credem, se poate vorbi cu greu despre o *orientare teoretică* sub acest nume, conceptele cu care operează aflându-se în plin proces de definire.

Materialul prezintă fiecare dintre cele șapte modele teoretice, urmate de comentarii legate în special de adecvarea lor la situația actuală din migrația internațională¹. Comentariile sunt din perspectiva migrației, asupra acestor teorii ca *teorii ale migrației* (deși o parte din ele sunt aplicații din alte domenii, nu vom face referire la teorii în general). Pe cât posibil am încercat plasarea abordărilor în contextul temporal (raportat la evoluțiile migrației internaționale ca fenomen) și spațial (realitatea care a stat la baza construcției teoretice). Studiul este încheiat cu un subcapitol de concluzii asupra imaginii pe care o oferă câmpul teoretic actual din domeniul migrației internaționale.

Teoria economiei neoclasică

Utilizată pentru început în explicarea deplasărilor interne ale populației, economia neoclasică a devenit una dintre construcțiile teoretice majore din domeniul migrației, perioada anilor '60 - '70 pârând a fi în mare dominată de încercările de rafinare a teoriei din

¹ În cazul rețelelor de migranți comentariile au fost introduse după prezentarea abordării instituționale și a capitalului social, în virtutea proximității lor teoretice.

perspectiva migrației internaționale (Arango, 2000: 284). Volumul de studii dedicat testării și îmbunătățirii aparatului teoretic furnizat de economia neoclasică este extins, fără a se putea vorbi de o infirmare a teoriei ci mai degrabă de confirmări parțiale care îi pun în evidență limitele de adecvare la realitățile contemporane ale migrației internaționale. Teoria privilegiază rolul factorilor economici în explicarea apariției fluxurilor de migrație (în varianta macro) și a deciziei de migrație (variantele micro). „De ce”, indiferent de nivelul de analiză, este întrebarea cheie în jurul căreia gravitează economia neoclasică.

În varianta sa la nivel macro, migrația internațională se declanșează ca urmare a diferențelor dintre raportul între cererea și oferta de forță de muncă în diversele arii geografice (țări, în cazul celei internaționale), reflectate de diferențele între nivelul salariilor/veniturilor. În spațiile caracterizate de o relativă sărăcie a capitalului (implicit a cererii de forță de muncă) prin comparație cu oferta, salariul, ca rezultat al mecanismelor pieței, va fi scăzut în raport cu țările în care situația este inversă (relativă abundență a capitalului raportată la oferta de forță de muncă). Surplusul de pe ambele piețe (forță de muncă în cazul uneia, capital în cazul celei de-a doua) va profita de caracterul său mobil și se va deplasa către ariile de maximizare a profitului economic. În această logică, forța de muncă se constituie în flux către țara bogată în capital/săracă (cu insuficientă) forță de muncă ponderată de un contraflux al investiției de capital, transpus în migrație prin mișcarea specialiștilor înalt calificați urmărind maximizarea recompensei în urma investiției lor în capital uman într-un mediu sărac într-o astfel de resursă (așa numitul flux internațional de capital

uman). Fluxurile de migrație internațională devin, în concepția susținătorilor acestei teorii, mecanismele de echilibrare ale deficiențelor interne de pe piața forței de muncă la nivel global. În timp, presiunea antagonică exercitată de cele două mișcări (populație/capital-populație) (în țara dezvoltată către stabilirea unui salariu la un nivel mai scăzut și în țara săracă spre un nivel mai ridicat), au ca rezultat reducerea diferențelor economice (diferențele între nivelul salariilor ajung să reflecte numai costurile deplasării), urmată inevitabil de stoparea de la sine a migrației (dispariția cauzei care declanșează migrația conduce inevitabil la stoparea acesteia).

În varianta la nivel individual, decizia de migrație este rezultatul unui proces prin care individul rațional evaluează beneficiile migrației internaționale (câștigurile monetare, costând în salariu, mediate de probabilitatea de a obține o slujbă la destinație, comparate cu câștigurile în condițiile în care ar rămâne imobil (salariul la origine mediat de probabilitatea de a obține o slujbă la origine), luând în calcul costurile deplasării (costul călătoriei, al supraviețuirii în țara de destinație până la găsirea unui loc de muncă, dificultatea adaptării la o nouă piață a forței de muncă, efortul pentru învățarea unei noi limbi și al adaptării la o nouă cultură, costul psihologic al ruperii vechilor relații și stabilirii unor noi)². Migranții potențiali (toți indivizii în acest caz) estimează beneficiile deplasării către diverse destinații pentru un interval de timp limitat. Evenimentul de migrație se

²Se poate vorbi despre o evoluție a formulei atribuită de economia neoclasică drept stând la baza deciziei potențialului migrant (în fapt individului) care a condus, prin îmbunătățiri succesive la varianta: salariu așteptat + salariu evaluat la destinație – costuri ale migrației (variată propusă de Borjaas în anii '90). Aceeași afirmație este valabilă și în cazul costurilor migrației.

va produce atunci când rezultatul calculului este pozitiv, către destinația care va furniza cea mai mare recompensă în raport cu abilitățile individului, migrația devenind practic o formă de investiție în capital uman (Arango, 2000:285)

Obiecțiile aduse teoriei neoclasice începând în special cu anii '70 sunt numeroase și vizează pe de o parte aspecte legate strict de construcția teoretică, dar mai ales de adecvarea ei la situația migrației internaționale actuale. Autorii lucrării *Worlds in motion* (Massey și alții, 1998: 51-52) chestionează spre exemplu însăși premisele teoriei care susține apariția și dezvoltarea fluxurilor de migrație (nivel macro) în situația unei diferențe (reale sau așteptate) între țări din punct de vedere al nivelului salariilor, ca o condiție necesară și suficientă. Dacă migrația internațională ar fi declanșată numai și numai de diferențele economice, date fiind discrepanțele de dezvoltare actuale la nivel mondial, volumul mișcării de populație ar trebui să fie imens, pentru că, la limită, conform teoriei neoclasice orice țară ar trebui să fie caracterizată de existența cel puțin a unui flux către un stat situat pe o treaptă superioară într-o ierarhie economică globală. În realitate, dimensiunea fenomenului este departe de o asemenea amplitudine, în ciuda unei accentuate creșteri recente. Privilegierea economicului ca factor unic în declanșarea migrației pare să fie, în expresia lui Joaquin Arango, "călcâiul lui Ahile" în cazul teoriei economiei neoclasice (Arango, 2000: 286). Totuși, dacă luăm în considerare fluxurile internaționale existente numai în cadrul diadei țară de origine – țară de destinație, în cele mai multe dintre cazuri (fără a acoperi însă diversitatea crescândă a situațiilor) condiția diferenței economice între destinație și origine este îndeplinită. Puse împreună, cele două observații (privilegierea reduționistă a economicului în migrație și capacitatea

explicativă a acestui factor) sugerează că puterea de predicție a teoriei este redusă, ea funcționând mai degrabă ca explicație post factum a unei mișcări migratorii, ridicând o condiție mai degrabă necesară, dar cu siguranță nu suficientă (diferență economică) la rangul de unic factor explicativ al unui fenomen complex. Nu numai volumul actual al migrației internaționale este departe de predicțiile economiei neoclasice, dar și numărul țărilor de origine a fluxurilor este redus raportat la numărul celor posibile. Întrebarea lui Thomas Faist "Why so few migrants out of most places?" (Faist, 2000), descriind o caracteristică a fenomenului în etapa sa post industrială, este una fără perspectivă de răspuns în cadrul teoretic al economiei neoclasice, aplicabilă poate unui spațiu fără restricții asupra circulației forței de muncă.

Factorul politic, pe care teoria nu îl include în explicație, joacă un rol crescând ca importanță în mișcările de populație la nivel internațional. Restricțiile asupra intrării și șederii în spațiul celor mai multe dintre țările dezvoltate ale emisferei nordice modelează fluxurile și intervin în selectivitatea migrației. Pentru probabil cea mai mare parte dintre migrații potențiali, în termenii economiei neoclasice, barierele impuse de statele bogate duc calculul rațional, care ar sta la baza deciziei de migrație, în poziția de a fi practic inutil (dezvoltare asupra acestui argument – Arango, 2000: 286). Mai mult decât atât, rolul factorilor politici nu se limitează la restricționarea accesului indivizilor în spațiul geografic al diverselor state națiune dar se poate manifesta inclusiv în declanșarea unor mișcări importante de populație. Cazurile migrației nord africane și turcești inițiate de țări dezvoltate ale Europei Occidentale în anii '60 în cadrul unor programe bilaterale de recrutare a forței de muncă (Faist, 2000: 286) sunt contraexemple

pentru economia neoclasică. Prin prisma acestor observații devine clar că extrapolarea unor modele teoretice aplicate migrației interne (desfășurată în principiu în afara restricțiilor de circulație a forței de muncă) conduce la simplificări neproductive în domeniul migrației internaționale. Nici chiar în spații caracterizate de absența restricțiilor de circulație, situație care ar putea fi considerată similară condițiilor migrației interne, la nivel internațional, economia neoclasică pare a nu fi cel mai potrivit instrument de predicție și explicație. În cazul Uniunii Europene, în ciuda dreptului la libera circulație a forței de muncă și a evidentelor diferențe între nivelele de dezvoltare a țărilor parte ale structurii, deplasările de populație sunt neglijabile și inexplicabile din perspectiva teoriei amintite. Migrația slabă între statele membre ale Uniunii pare să sugereze mai degrabă că propensiunea pentru migrație nu este numai rezultatul diferenței între origine și posibilă destinație, ci depinde de un anumit nivel al dezvoltării economice al țării de origine (Arango, 2000: 287).

Predicția legată de echilibrarea nivelului economic între țările de origine și destinație și încetarea migrației nu pare nici ea susținută de evidența empirică. Cazurile în care, în ciuda unei istorii de migrație îndelungate, nu se poate vorbi despre niveluri similare de dezvoltare economică (probabil cel mai evident este cel al migrației dintre Mexic și Statele Unite ale Americii) ca și situațiile în care migrația a încetat înainte ca diferențele de dezvoltare să dispară (cazul țărilor din regiunea sudică și nordică a Europei) ridică serioase semne de întrebare asupra actualității teoriei economiei neoclaseice ca întreg.

La nivel individual, ca și în cazul aplicării ei la nivel macrosocial, teoria face cu greu față confruntării cu diversitatea formelor migrației actuale și

acumulărilor în domeniu. Mai mult poate decât în cazul explicației la nivel macrosocial, teoria însăși ridică o serie de probleme, iar cea mai importantă dintre ele este probabil postularea raționalității individuale ca principiu al acțiunii umane, în cazul unor indivizi atomizați, "... goliți de biografie și de experiența anterioară" și "... analizați ca fiind mânați de interes și comportându-se ca niște automate raționale, colectori de informații privind costurile și beneficiile, acționând să obțină maximum de rezultate cu minimum de efort." (Eyal, Szeleny, Townsley 2001:52), într-o lume în care numai economicul contează. Migrații teoriei economiei neoclaseice nu au familie (decât cel mult în termeni de venituri), nu fac parte din rețele sociale, nu au legături simbolice cu ceilalți, nu fac parte din comunități etnice. Toate aceste elemente a căror importanță a fost pusă constant în evidență începând chiar cu studiile de pionierat în migrația internațională nu există în calculul complicat prin care un migrant al lumii a treia (situația tipică ce a stat la baza construirii teoriei) se hotărăște să-și maximizeze în mod rațional veniturile. Chiar în condițiile în care am accepta că, singurul element care contează în transformarea intenției de migrație în eveniment este calculul economic, apar o serie de probleme. Una dintre ele pune sub semnul întrebării posibilitatea individului de a estima comparativ recompensa în raport cu capitalul uman în țara de origine și țara de destinație (baza pe care estimează probabilitățile de angajare). Dacă în cazul migrației interne, modelul poate funcționa neproblematic din acest punct de vedere, migrația internațională presupune schimbarea sistemului economic, a culturii, a limbii. Capitalul uman este una dintre resursele achiziționate la origine, asupra căreia există semne de întrebare în ce măsură este perfect transferabilă Chiswick, 1979

citată în Massey et al.: 52; o discuție interesantă asupra transferabilității diverselor tipuri de capital propune Faist (Faist, 2000).

Obiecțiile aduse teoriei economiei neoclasice confruntată cu realitățile contemporane ale migrației internaționale evidențiate de studiile acumulate până în prezent în domeniu sunt numeroase, iar comentariile ar putea continua, dar scopul acestui material nu este de a inventaria exhaustiv. Concluzia care ne interesează direct, este că în forma în care a fost aplicată, până acum în migrația internațională, teoria economiei neoclasice se dovedește a fi un instrument cu puține șanse, luată numai ea însăși, de a conduce la explicații și predicții viabile. Evident meritele teoriei de a pune în evidență importanța factorilor de natură economică în migrație, de a sublinia importanța considerării în legătură a elementelor care acționează simultan la origine și destinație în declanșarea migrației, discuția în termeni de costuri ale migrației sunt elemente care au fost preluate și dezvoltate ulterior. Discuția asupra limitelor economiei neoclasice nu înseamnă minimalizarea rolului pe care l-a jucat în dezvoltarea cercetării migrației internaționale, dar o situează mai degrabă în poziția de a fi utilizată segmentar, preluând cel mult o parte din propozițiile sale, în complementaritate cu abordări ulterioare.

Noua economie a migrației

În contextul căutărilor teoretice de la sfârșitul secolului trecut, construită pornind de la economia neoclastică și depășind o parte dintre limitele acesteia în explicarea manifestărilor contemporane ale fenomenului, noua economie a migrației pare una dintre abordările cele mai “specifice migrației” (Arango, 2000: 287). Noua economie a migrației, legată în special de numele lui Oded Stark ca

principal promotor, aduce două modificări majore față de predecesora înrudită, răspunzând la două critici pertinente adresate cadrului conceptual neoclastic: scoate individul din situația de relativă izolare (individul care decidea singur este înlocuit de unitatea mai largă a familiei/gospodăriei, veniturile nu mai contează în termeni absoluți ci mai ales prin raportare la comunitatea de referință/origine) iar economicul în forma sa de diferență de nivel de salarii (absolută sau percepută între origine și destinație) încetează de a mai juca rolul de factor fundamental.

În cadrul noii perspective, decizia de migrație aparținând familiei/gospodăriei face parte din strategia de minimizare a riscului (legat de pierderea venitului, șomaj etc.) prin diversificarea surselor de venit (bani trimiși acasă de migranți – termenul în engleză “remittances”). “Soluția” migrație este legată de funcționarea imperfectă la destinație a mecanismelor/instituțiilor care în țările dezvoltate minimizează riscurile asupra veniturilor gospodăriei (asigurările private, piața de credit sau programele guvernamentale). Deficiențele acestor piețe sunt depășite de gospodării prin fluxul presupus continuu de bani obținuți prin trimiterea unuia/unora dintre proprii membri la muncă în străinătate.

Veniturile gospodăriei nu mai sunt considerate în absolut (ca în varianta neoclastică) ci prin raportare la distribuția lor la nivelul comunității de origine. Migrația încetează să fie numai efectul diferențelor de dezvoltare între țări reproduse în decalajul între nivelul salariilor. Situată pe o anumită poziție, din punct de vedere al veniturilor, la nivelul comunității de origine, poate acționa ea însăși ca stimulent pentru migrație. Prin urmare, una dintre consecințele importante ale fenomenului la nivel comunitar este creșterea probabilității de

migrație în cadrul gospodăriilor fără migranți ca urmare a rearanjării pozițiilor în distribuția de venituri și amplificarea deprivării relative.

Principala problemă pe care o pune noua economie a migrației este evidenta sa dependență de contextul migratoriu³ care a stat la baza construcției teoretice. Calculul rațional de reducere a riscului în condițiile funcționării imperfecte/inexistenței unor piețe este greu de acceptat ca ipoteză pentru decizia de migrație în faza de declanșare a procesului, când riscurile și costurile asociate migrației internaționale (în special în forma sa clandestină) sunt ridicate. Dacă o gospodărie se implică într-o strategie de reducere a riscurilor prin trimiterea unuia dintre membrii săi la muncă în străinătate (și integrarea banilor primiți ca sursă constantă în buget), atunci este rațional să o facă în momentul reducerii costurilor migrației (în urma dezvoltării rețelelor), adică în faza de maturitate a fluxului. În aceeași logică, deprivarea relativă nu acționează ca stimulent pentru migrație decât în fazele sale avansate (migrația schimbă pozițiile în distribuția veniturilor, sporind deprivarea gospodăriilor care nu includ migranți). Dacă și cum acționează piețele imperfecte și deprivarea relativă asupra deciziei de migrație, înainte ca migrația să existe ca alternativă comportamentală la nivel comunitar, în condițiile în care este foarte probabil cei doi factori să exercite aproximativ aceeași influență și în momentul declanșării migrației, este o întrebare care sugerează că procesul nu poate fi explicat exclusiv numai prin elementele furnizate de noua economie.

O altă observație este legată de relativa inconsistență internă a construcției, rezultat probabil al preocupării accentuate de răspunde criticilor economiei neoclasice. Ideea deprivării relative care acționează ca

stimulent pentru migrație este una interesantă și fără discuție introduce în analiză un nivel important, neglijat de celelalte orientări teoretice prezentate: nivelul comunitar, subliniind în același timp caracterul cumulativ al procesului. Care este relația între tentativa de reducere a riscurilor asupra veniturilor gospodăriei prin migrație și poziționarea gospodăriei în cadrul distribuției veniturilor la nivel comunitar, este încă o întrebare căreia noua economie a migrației nu-i răspunde decât cel mult pentru momentul de dezvoltare a procesului, lăsând chiar și pentru acest moment nerezolvată problema ratelor diferențiate de migrație la nivel comunitar.

Dacă deplasarea accentului de la indivizii izolați către familie/gospodărie este fără discuție un mare câștig față de economia neoclastică, totuși, migrația unui individ “îngheață” în cadrul noii economii a migrației la faza de migrație individuală. Reîntregirea familiei la destinație (mecanism care a alimentat spre exemplu foarte puternic fluxul turcilor în Germania după încetarea acordurilor de recrutare a forței de muncă, pentru a da numai un exemplu) este inexplicabilă (Arango.2000: 288). Practic minimizarea riscului devine eliminarea lui prin schimbarea locului în care familia trăiește. De asemenea, o parte din studiile asupra banilor trimiși de migranți către familii par să pună în evidență o scădere a acestora în fazele avansate ale migrației și trecerea către alte tipuri de legături cu țara de origine (de genul afaceri transnaționale) (același exemplu al evoluției banilor remiși de migranții turci din Germania este elocvent). Este posibil ca o parte a acestor limite ale noii economii a migrației să se datoreze tocmai considerării exclusive a factorilor asociați cu originea ca esențiali, fără a include în explicație și elemente legate de destinație (schimbarea

³ Migrația mexicană în SUA

politicilor de migrație poate spre exemplu transforma actul într-unul cu multiple riscuri, perspectiva unor astfel de politici poate fi un stimulent pentru reîntregirea familiei la destinație etc.).

Piața forței de muncă segmentate (duale)

Spre sfârșitul anilor '70, teoria pieței forței de muncă segmentate propune un nou răspuns la întrebarea "De ce" din perspectivă structurală, concentrată exclusiv pe factori din aria de destinație. Reprezentantul cel mai cunoscut al curentului, Piore, argumentează că migrația internațională este efectul cererii de forță de muncă inevitabil legată de caracteristicile economiilor dezvoltate. Patru factori joacă un rol fundamental în crearea nevoii de forță de muncă imigrantă: inflația structurală, constrângerile ierarhice ale motivației, dualismul economic și modificările demografice ale rezervei forței de muncă. Elementul esențial este existența unei piețe a forței de muncă duale, incluzând un sector primar caracterizat în principal de slujbe stabile, condiții bune de muncă, beneficii generoase și posibilitatea mobilității ascendente și un sector secundar, cu slujbe necalificate și instabile, condiții grele sau periculoase de muncă și slabe posibilități de mobilitate ascendentă. Muncitorii nativi evită încadrarea în sectorul secundar datorită instabilității locurilor de muncă, salariilor mici, statusului și prestigiului scăzut asociat acestor poziții. Transformarea sectorului secundar într-unul atractiv pentru forța de muncă autohtonă prin creșterea salariilor nu este o soluție pentru angajatori atâta vreme cât presupune, în virtutea ierarhiei ocupaționale care asociază salariul cu prestigiul și statusul, creșterii în lanț de-a lungul acestei ierarhii. Rezultatul ar fi sporirea generală a salariilor care conduce

la inflație structurală. Dacă cererea de forță de muncă în segmentul secundar era anterior satisfăcută intern de forța de muncă feminină, adolescenți și populația de migranți din rural, modificările sociale și demografice legate de aceste categorii au redus substanțial potențialul lor de angajare în slujbe prost plătite, necalificate și instabile. Modificările legate de poziția femeilor în societățile dezvoltate (trecerea de la identificare bazată în primul rând pe roluri în cadrul familiei și poziția secundară în cadrul economiei gospodăriei la identificare prin statusul asociat ocupației; rata mare a divorțialității implicând trecerea în poziția de cap al gospodăriei); schimbările intervenite în procesul educației (creșterea numărului de ani de școală); scăderea fertilității (cu consecința implicită a reducerii numărului de adolescenți); urbanizarea accentuată (și implicit reducerea numărului de migranți din rural) sunt tot atâția factori care au redus rezervorul care alimenta segmentul secundar al pieței. În acest context, imigranții devin forța de muncă ce poate suplini cu succes (din punct de vedere al angajatorului) criza, fără a atrage consecințele negative ale inflației structurale. Există mai multe aspecte ale situației imigrantului care fac ca inclusiv slujbele 3D să fie acceptabile. Oricât de mici ar fi salariile, este probabil ca ele să depășească nivelul celor din țara de origine. Mai mult decât atât, imigrantul, cel puțin în prima fază a șederii în străinătate, nu este inserat în societatea de destinație ca unitate de referință. Prestigiul social și statusul "de referință" sunt cele de la destinație.

Atenția acordată abordării s-a concentrat, cel puțin în primă fază, în special asupra testării ipotezei segmentării pieței forței de muncă și mai puțin asupra migrației, dificultatea identificării celor două segmente și a metodologiei adecvate ridicând serioase

semne de întrebare asupra construcției teoretice în sine la începutul anilor '80. Abia la jumătatea deceniului opt, în urma publicării studiului lui Dickens și Lang, „teoria pieței forței de muncă segmentate câștigă o nouă credibilitate” (Massey și alții, 1994: 716)

Deși coerentă și cu o serie de indiscutabile avantaje în explicație (poate unul dintre cele mai importante legat de justificarea aparentei contradicții între migrația forței de muncă și șomajul ridicat în cazul unor țări de destinație), este greu de argumentat în ce măsură abordarea pieței forței de muncă segmentate este în sine o teorie a migrației. În primul rând, nu este interesată decât de ceea ce se întâmplă la destinație, furnizând o explicație convingătoare pentru apariția programelor de tip guest worker și răspunzând cumva anticipat dezbaterii publice despre imigrație și temerilor fundamentale că imigranții ajung să concureze nativii în ocuparea locurilor de muncă. Este o viziune exclusiv din perspectiva societății care primește migranți al cărei mesaj general poate fi transpus în termenii: avem nevoie de ei (imigranți) pentru lucrurile pe care nu le putem/nu vrem face, nu sunt o amenințare pentru noi (nu au acces la segmentul primar) iar lor probabil le convine. Tocmai în acest ultim punct intervin întrebările. De ce vin cei care vin să muncească în străinătate ?, ce se întâmplă în timp cu ei ?, ce se întâmplă cu cei care rămân în urma lor ?... Observația lui Arango devine îndreptățită: „... o teorie care afirmă că migrația internațională este condusă de cerere și exclude toți factorii de tip “push” nu poate aspira să explice decât o parte a realității” (Arango, 2000: 290). Pe de altă parte, situația descrisă pare să încadreze foarte bine, așa cum menționam, cazul migrației bazată pe recrutarea forței de muncă, fără a mai fi în aceeași măsură

potrivită fluxurilor “spontane” care caracterizează perioada care a urmat anilor '70 (Arango.2000: 290). Capacitatea teoriei de a deschide noii linii de certare este însă evidentă. Dezvoltarea comunităților etnice de imigranți active economic și studiile care le-au fost dedicate au adus nuanțări teoriei pieței forței de muncă duale, prin identificarea unui al treilea segment al pieței forței de muncă: enclava etnică (economică) „asociată cu firmele proprietatea imigranților” (Portes A., Wilson K. 1996: 285). Particularitatea enclavei constă în combinația de caracteristici specifice sectorului primar și secundar, „creând oportunități noi de mobilitate pentru imigranți” și permițând „utilizarea investiției lor anterioare în capital uman” (Portes A., Wilson K. 1996: 315), ambele trăsături absente în sectorul secundar dar prezente în cel primar. Deși există dovezi care susțin dezvoltarea enclavelor în cazul mai multor comunități de migranți (cubanezi, japonezi, coreeni în SUA) este greu de precizat în ce măsură apariția enclavei poate fi postulată în cazul oricărui flux, în condițiile în care, conform studiilor de până acum, cel puțin două condiții sunt necesare pentru dezvoltarea comunității de imigranți către enclavă: „prezența imigranților cu suficient capital și abilități antreprenoriale” și „reînnoirea forței de muncă a enclavei prin imigrație susținută” (Portes A., Wilson K. 1996: 314)

Tradiția structural istorică (teoria dependenței, sistemul mondial)

Anii '50 au marcat începutul unei perioade de câteva decenii de contestare a economiei neoclasice (mai degrabă ca teorie a dezvoltării), deși ea continuă să rămână orientarea teoretică dominantă în studiul migrației internaționale. Nu este vorba de o dispută legată de aplicațiile în

câmpul migrației, ci de contextul mai larg al contestării “teoriilor funcționaliste ale schimbării sociale și dezvoltării, care susțin că țările se dezvoltă din punct de vedere economic progresând printr-o serie de stadii evoluționiste culminând cu modernizarea și industrializarea” (Massey și alții., 1998: 34). Teoria dependenței, cu o perioadă de apogeu în anii ‘60-’70 ai secolului trecut, oferă o perspectivă macrostructurală articulată în jurul ideii că dezvoltarea capitalistă a dat naștere unei ordini globale marcată de existența unui centru, țările industrializate, care dezvoltă relații asimetrice, impunând structural dependența statelor mai puțin dezvoltate (periferia). Din perspectiva acestei abordări, procesele care domină spațiul internațional și intern (conceput în termeni rural – urban) “prin care surplusul este canalizat dinspre periferie către zonele din centru, în cadrul sau între țări, nu sunt auto-reglatoare ci cumulative, conducând la o mai mare sărăcire a celor (*zonelor*) mai puțin dezvoltate” (Wood, citat în Kearney, 1986:339) sau în termenii lui Frank, capitalismul global “dezvoltă subdezvoltare”. Teoria dependenței are „puține de spus despre migrație, mai ales în forma sa internațională” (Arango, 2000: 285) excepția constituind-o poate “fascinația” (Massey et al., 1998:36) pentru “migrația creierelor”⁴. Nu este vorba despre o teorie în sine a migrației, migrația (inclusiv în forma sa internațională, și merită observat, tratată esențial ca similară migrației interne) este numai unul dintre mecanismele care contribuie la întărirea/perpetuarea ordinii capitaliste (deși în același timp este rezultatul ei). Fără a acorda o atenție specială deplasării populației între diverse arii geografice, teoria dependenței joacă

un rol important în evoluția gândirii despre migrație, impunând în primul rând o schimbare de perspectivă dezvoltată ulterior de teoria sistemului mondial, prin importanța acordată aspectelor de ordin macrostructural în apariția și dezvoltarea fluxurilor, devenită pentru moment alternativă și în timp complement al abordărilor psihologizante, cu accent pe factori individuali derivate din economia neoclasică.

În tradiția istorico-structurală, spre sfârșitul anilor 70, începutul anilor ’80, teoria sistemului mondial dezvoltă ideea de ordine la nivel global enunțată anterior de teoria dependenței. Exponentul cel mai cunoscut al curentului, Immanuel Wallerstein, încearcă o analiză cuprinzătoare (începând cu secolul al XVI-lea) a apariției a ceea ce numește “sistem mondial” și a încorporării treptate a statelor în noua ordine, postulând existența a trei zone concentrice: centrul (puterile dominante), semi-periferie, periferie (cărora li se adaugă zonele externe, ca părți izolate, externe sistemului mondial la un moment dat în timp), cu referire la roluri distincte în diviziunea internațională a muncii. Rolul, dependența (gradul de dependență) și gradul de dezvoltare sunt concepte cheie ale teoriei sistemului mondial. Dacă rolul face referire la structura relațiilor respectivei țări cu restul lumii și la diviziunea internațională a muncii, dependența se referă la vulnerabilitatea ei la fluctuațiile în sistem, și ambele, se presupune, au efecte asupra performanței economice (Van Rossem, 1996: 508 – 509).

Teoria sistemului mondial nu este nici ea în sine o teorie despre migrație, însă asumțiile pe care le furnizează au fost utilizate și dezvoltate în explicarea noilor forme internaționale ale fenomenului de după 1960 (în special după declanșarea recesiunii economice și evidența eșecului programelor de tip

⁴ Termenul - în engleză “brain drain” – “se referă la migrația selectivă a personelor talentate și educate din națiunile sărace către cele bogate” (Massey și alții., 1998: 36)

“guest worker”). Caracterul eterogen al construcției teoretice cu același nume în migrație și lipsa de integrare a elementelor din explicație sunt evidente, cel puțin în stadiul actual. Ideea de bază de la care se pornește este cea a dominației țărilor din centrul dezvoltat al lumii capitaliste, care încearcă să-și întărească poziția prin penetrarea zonelor subdezvoltate în căutarea de materii prime, forță de muncă ieftină, noi piețe de desfacere. Din punct de vedere al migrației, principalul efect este apariția unei categorii de indivizi desprinși din comunitatea tradițională („uprooted” termenul în engleză) care migrează în căutarea unui vieți mai bune fie către aria urbană (sau în primă fază către aria urbană) și ulterior (o parte) către țările din centrul economiei mondiale. Factorii care conduc la apariția acestei categorii sunt multipli: modernizarea agriculturii, cu efectul implicit al reducerii necesarului de forță de muncă și crearea unui surplus în mediul rural; extragerea materiilor prime necesitând forță de muncă autohtonă în mare parte formată din foști țărani pe care îi scoate din mediul tradițional; unitățile de producție ale firmelor străine (eventual corporații internaționale) oferind salarii mici, folosind forță de muncă feminină de obicei pentru perioade scurte de timp. Migrația internațională este facilitată de legăturile materiale (dezvoltarea transportului și telecomunicațiilor) pe care țările de la originea fluxului de capital (centrul) sunt interesate/forțate să le dezvolte pentru a-și derula investițiile. Legăturile materiale care susțin deplasarea propriu zisă sunt dublate de răspândirea, prin diverse mijloace (mass media având un rol major), a valorilor și informației despre stilul de viață occidental, creând aspirații greu de împlinit în spațiul țărilor periferice. Mai mult, legăturile ideologice existente în cazul fostelor colonii cu puterile din centru socializează indivizii într-un mediu

familiar cu cultura, limba (în unele cazuri) etc. acestora din urmă, stimulând deplasarea către centru. Legăturile militare create în urma staționării trupelor puterilor din centru în diverse țări sunt un alt factor care la nivel global este responsabil pentru dezvoltarea unor fluxurilor de migrație. Orașele globale (global cities) centre de concentrare a activității economice (de decizie) la nivel mondial, prin cererea mare de forță de muncă la extremele ierarhiei ocupaționale (calificare ridicată versus necalificare) sunt o destinație privilegiată a migranților lumii a treia, stimulând în același timp retragerea nativilor cu calificare modestă.

Teoria sistemului modern are o contribuție însemnată la dezvoltarea cercetării în domeniul migrației internaționale. Numărul studiilor urmând asumțiile sale este probabil argumentul cel mai simplu și suficient. Unul dintre meritele sale în contextul în care a apărut și s-a extins este de a pune o dată în plus în evidență, probabil mai convingător sau poate mai incitant decât teoria pieței forței de muncă duale spre exemplu, factorii de natură structurală implicați în apariția și dezvoltarea fluxurilor migrației internaționale, de această dată considerați la scară globală. Teoria rămâne însă, după părerea noastră, la un nivel de generalitate care fac dificilă explicația în termeni de diferențe și testarea multora dintre afirmațiile sale. De ce, spre exemplu din categoria de populație care are, conform teoriei sistemului mondial modern, o mare probabilitate de a migra, numai o parte (și probabil o mică parte) alege o destinație internațională? Din perspectiva țării de destinație probabil că în cazul multora dintre fluxurile contemporane teoria poate argumenta apariția pe baza proceselor asociate capitalismului în expansiune, însă din perspectiva originii, s-ar putea ca migrația internațională (în special către o destinație) să fie numai una dintre

alternative, despre alegerea căreia teoria în sine are puține de spus.

Ce se întâmplă cu indivizii o dată ajunși la destinație? De unde apar în aceste condiții migranți de retur sau cei circulatorii? Sunt întrebări de care teoria nu este preocupată sau nu poate formula pentru moment o explicație. Concentrarea sa exclusivă pe întrebarea, de ce și încercarea de generalizare la nivel mondial conduce pe de o parte la descoperiri fructuoase pentru dezvoltarea teoriei despre migrație (relațiile de tipul flux de capital – contraflux de migranți; legăturile complexe în cazul țărilor din categoria fostă putere colonială – fostă colonie pentru apariția și dezvoltarea unui flux nu pot să nu fie puse în legătură cu dezvoltarea teoriei sistemice spre exemplu) dar și la reducerea diversității situațiilor de migrație internațională în explicație.

Rolul jucat de factorii invocați de sistemul mondial în migrație este indiscutabil, dar invocarea lor pare mai degrabă a descrie realitatea lumii contemporane în măsura în care posibilitatea de a explica ratele diferențiate de migrație (la nivelul țării de origine) este redusă la elemente strict particulare (de genul legături coloniale, staționarea trupelor armate ale puterilor din centru, flux intens de investiție de capital economic). Practic teoria lasă neacoperită o secvență importantă a procesului de migrație, pentru că răspunsul său la întrebarea „De ce?” se limitează la lămurirea mecanismelor care conduc la apariția unei categorii de indivizi cu o probabilă propensiune pentru migrație.

De ce numai o parte dintre ei (și probabil o mică parte) aleg migrația internațională și ceilalți (probabil cel mai mulți) se orientează către alte alegeri rămâne un aspect neclar. În aceste condiții, teoria sistemului mondial în migrație nu mai furnizează o explicație

pentru apariția unui fenomen ci descrie o realitate, fundalul pe care migrația se desfășoară.

Abordări din perspectiva rețelelor de migranți⁵

Rețelele de migranți reprezintă una dintre temele predilecte ale literaturii dedicată migrației internaționale contemporane (și nu numai internaționale). În 2000, într-o discuție asupra teoriilor utilizate în migrație, Arango nota: “Puține lucruri, dacă există unele, sunt așa de caracteristice modului contemporan de abordare al migrației ca atenția centrală acordată rețelelor de migrație...” (Arango, 2000: 291). Deși de actualitate, tema rețelelor nu este nouă, dimpotrivă, ar putea fi considerată alături de privilegiatele aspecte economice, una dintre constantele cercetării migrației. Creșterea interesului pentru rețelele de migranți începe să se manifeste în anii '60 – '70, în dezbaterile legate de efectele migrației rural – urban la nivel individual. Împotriva perspectivei indivizilor atomizați și rupți din mediul de origine se adună evidența empirică a rețelelor de rudenie, a celor bazate pe originea comunitară comună care integrează migrații în noul mediu, menținându-i în conexiune funcțională cu cel vechi (Gurak, Caces, 1992: 153 – 154). În migrația internațională interesul pentru rețelele de migranți se impune, în ultimul sfert al secolului trecut, o dată cu

⁵ Rețelele de migranți desemnează o realitate pentru care nu există un termen consacrat în literatură; se folosesc “rețele de migrație” (Arango, Gurak și Caces) “rețele de imigranți” (Boyd), “rețele personale”, “rețele sociale” etc. În unele cazuri sub această denumire sunt incluse și aspectele instituționale ale fluxurilor (recrutatorii, traficanții, agenții de turism) (Boyd, 1996: 297). Varianta pentru care am optat este cea utilizată de Massey și alții. (“rețele de migranți”) pentru a desemna “seturi de relații interpersonale care conectează (leagă) migranți, foști migranți și non-migranți în aria de origine și destinație prin legături de rudenie, prietenie și origine comunitară comună” (Massey și alții, 1992: 42).

manifestarea și (conștientizarea la nivelul cercetării științifice) a modificărilor fenomenului la scară globală (concentrarea într-un număr redus de țări de origine raportat la cel posibil, amploarea formelor clandestine, importanța reîntregirii familiei, incapacitatea factorilor politici de a controla fluxurile ca să amintim doar câteva). Majoritatea încercărilor teoretice din “mozaicul contemporan”, ca să folosim termenii lui Arango, încorporează elemente referitoare la rețelele de migranți în explicație, evident din perspective diferite, făcând dificilă delimitarea unei direcții distincte sub termenul de “rețele de migranți”. În 1992, Gurak și Caces identificau, într-o trecere în revistă a literaturii nu mai puțin de 12 abordări ale rețelelor în migrația internațională (Gurak, Caces, 1992: 167 – 168). Ceea ce încearcă rețelele de migranți ca perspectivă teoretică este tocmai integrarea elementelor disparate într-o construcție unitară, bazată pe centralitate rețelelor în explicație și pe evidențierea caracterului dinamic și cumulativ al migrației. Imaginea propusă este una a spațiilor interconectate: spațiul de origine (cel mai adesea considerat în forma comunității) și spațiul de destinație (privilegiat abordat în forma comunității etnice de imigranți). Relațiile sociale și simbolice stabilesc legăturile, furnizând potențialilor migranți/migranților acces la informație, sprijin în găsirea aranjamentelor celor mai sigure și ieftine de depășire a interdicțiilor de intrare în spațiul țării de destinație, sprijin în găsirea unui loc de muncă și a unei locuințe și eventual mijloace de trai pentru o perioadă de început a căutărilor, suport emoțional și social. Rețelele de migranți ajunse la maturitate sporesc accesibilitatea migrației ca strategie (din punct de vedere al resurselor pe care le antrenează, la nivel individual sau al gospodăriei), diminuând selectivitatea

fenomenului. Orice eveniment de migrație, prin includerea unui nou individ în rețea, crește probabilitatea de apariție în viitor a unui nou eveniment asemănător, lărgind cercul celor care au acces la resursele rețelei și sporindu-i-le în același timp. Perspectiva este așadar una dinamică, procesul evoluând către un moment al dezvoltării sale independent de factorii care l-au declanșat, practic auto-susținându-se⁶.

Preocuparea pentru rețelele de migranți tinde să evolueze pe de o parte spre dezvoltarea independentă a unor direcții (deocamdată) de analiză pornind de la aspecte particulare puse în evidență anterior (cum este cazul abordării instituționale) iar pe de altă parte către încercarea de sistematizare a acumulărilor în abordări mai generale (cazul teoriei capitalului social).

Abordarea instituțională

Orientarea teoretică prezentată sub această denumire este încă în faza sa de început, mai degrabă rezultatul unei încercări de sistematizare a cadrului conceptual în domeniul migrației decât o teorie impusă prin sine însăși. Incluse până în prezent cu precădere în efortul pentru consolidarea altor linii teoretice (în special rețele de migranți), abordarea se centrează pe studiul instituțiilor care apar și se dezvoltă în cadrul și exclusiv ca rezultat al fluxurilor de migrație. Categoria este extrem de eterogenă, incluzând pe de o parte *agenți*⁷ care speculând oportunitățile economice oferite de diferența între numărul mare de

⁶ Există puncte de vedere care susțin chiar schimbări la nivelul motivației individuale în forma absolută a migrației ca și comportament de imitație: “Mulți migranți se deplasează pentru alții cu care ei sunt în legătură (connected în original) cu cei care au migrat anterior” (Arango, 2000: 291)

⁷ Poate fi vorba de indivizi, firme, instituții ale statului care intervin în migrație, indiferent de caracterul legal sau ilegal al activității lor.

indivizi care doresc să emigreze și restricțiile de intrare/muncă/ședere/legalizarea situației din cele mai multe dintre țările dezvoltate, înlesnesc intrarea, transportul, găsirea unui loc de muncă, locuințe, facilitează obținerea actelor etc. în țara de destinație, (Massey și alții, 1998: 44) și organizațiile voluntare care asigură imigranților suport, militând pentru drepturile acestora sau chiar furnizând ajutor material, juridic etc. Ideea centrală a abordării este că dezvoltarea laturii instituționale a unui flux combinată cu existența rețelelor de migranți conferă independență procesului în raport cu mediul în care se desfășoară, constituind elementele fundamentale pe care se bazează caracteristica sa de auto-sustinere.

Abordarea din perspectiva capitalului social

Pentru prima oară în 1987, într-o analiză a migrației mexicane în SUA, Douglas Massey și colegii săi vorbesc despre rețelele de migranți în termeni de capital social (ca formă de capital social) (Massey și alții, 1987: 170)⁸, deschizând o nouă linie teoretică, prin plasarea rețelelor în cadrul conceptual mai larg al teoriei capitalului social în sociologie. Perspectiva este una dinamică, preocupată de “formarea capitalului social prin expansiunea rețelelor” (Massey, Espinosa, 1999: 109), abordând tema creșterii beneficiilor migrației internaționale în momentul de dezvoltare a rețelelor ca rezultat al reducerii costurilor și riscurilor asociate și ridicând implicit probabilitatea apariției viitoare a

fenomenului (fie în cazul aceluiași individ, fie în cazul potențialilor migranți).

Practic teoria capitalului abordează o tematică veche (cea a rețelelor) într-o nouă perspectivă, beneficiile sale anticipate reprezentând însă mai degrabă o sarcină pentru viitor. Etapa de căutări în care se află abordarea este sugerată de încercările ezitante de a integra, pe lângă tema rețelelor și instituțiile migrației (prezentată anterior). Deși în 1993 Massey și colegii săi vorbeau despre teoria rețelelor și teoria instituțională (Massey și alții, 1993), în 1998 (Massey și alții, 1998) aceeași autori plasează cele două abordări în cadrul teoriei capitalului social cu singurul argument că „În timp, indivizii, firmele și organizațiile devin bine cunoscute imigranților și instituțional stabile, constituind o altă *formă de capital social* (sublinierea noastră) pe care migranții se pot baza pentru a obține (câștiga) accesul la piețele străine de forță de muncă” (Massey și alții, 1998: 44). Unirea celor două abordări este însă discutabilă (Arango în 2000), el însuși unul dintre autori nota: „Totuși, includerea unor astfel de instituții în noțiunea de capital social, care integrează relațiile interpersonale, nu pare așa de simplă ca în cazul rețelelor” (Arango, 2000: 291).

Preocupările pentru rețelele de migranți par să fi fost în primul rând legate de identificarea funcțiilor pe care le joacă în cadrul procesului de migrație. Indiferent de abordare sunt puține informațiile, generalizările sau construcțiile teoretice care fac referire la rețeaua de migranți în sine. Definițiile utilizate sunt în multe dintre cazuri atât de generale (inclusiv definiția pe care o utilizez) încât la limită nu se poate defini în mod adecvat „obiectul” de cercetare.

Există o categorie extinsă de întrebări cărora cercetarea în domeniu nu

⁸ “Contactele personale cu prieteni, rude și paisanos dau migranților acces la slujbe, locuință și asistență financiară în Statele Unite. Pe măsură ce rețeaua conexiunilor interpersonale este extinsă și elaborată, acest capital social este în măsură crescândă disponibil viitorilor migranți peste tot în comunitatea de origine, progresiv reducând costurile financiare și “fizice” ale migrației în SUA.”

le poate încă răspunde: cum apare o astfel de rețea, cum evoluează, care sunt stadiile prin care trece, cum se ajunge la încetarea migrației etc. Dinamica rețelelor de migranți este un subiect asupra căruia prea puțin studiile de până acum par să fi insistat. În ciuda faptului că cele două probleme sunt constant menționate (M. Boyd, Gurak și Fei, Arango, Massey și alții.) ele rămân încă în „aria care cere investigații viitoare” (Arango, 2000: 292). Probabil dificultatea proiectării și realizării de cercetări în condiții de dublă locație este unul dintre motive (o discuție interesantă asupra posibilităților de investigare a migrației din această perspectivă, deși referindu-se la migrația internă, o oferă Graeme Hugo) (Hugo: 1981:213 - 223).

În mod surprinzător, așa cum notează Caces și Fei (Gurak, Caces, 1992: 159), în ciuda unei suprapuneri conceptuale cel puțin, analiza rețelelor în migrație preia încă destul de puțin din analiza rețelelor în sociologie. (Autorii citați identificau în 1992 doar trei mari idei preluate în studiul migrației: legături slabe, comunități non-teritoriale, focarele de organizare ale rețelelor (organizing foci of networks)).

Orientările din cadrul rețelelor de migranți înfățișează un joc ambiguu între particular și general, cu asumții susținute pe baza studiilor asupra unor fluxuri vechi (de genul Mexic SUA), cu rețele ajunse în maturitate, fără a putea preciza în ce măsură concluziile sunt valabile oricând și oriunde și pentru orice tip de migrație. Graeme Hugo sugera spre exemplu, că în cazul migranților cu un nivel de educație ridicat, rețeaua de migranți joacă un rol mult mai puțin important decât în cazul celor cu un nivel de educație mai scăzut (diferențe semnificative sunt semnalate și în funcționarea ca surse de informații, una dintre funcțiile importante ale rețelei) (Hugo, 1981: 207).

În ciuda evidentelor sale probleme de articulare și explicație, rețelele de migranți par una dintre cele mai promițătoare abordări în contextul unei lumi caracterizate de o creștere a migrației clandestine și apariția de forme transnaționale. Marile sale avantaje în raport cu celelalte teorii sunt perspectiva asupra migrației ca proces desfășurat între două sisteme (cel de la origine și cel de la destinație), devinind astfel interconectate într-o relație dinamică și abordarea la nivel meso, cum o numește Thomas Faist (Faist, 1997: 187-219), cu potențial de a depăși limitele unor abordări care reduc totul la individ sau dimpotrivă la societate (lume).

Cauzalitatea cumulativă

Cauzalitatea cumulativă este mai degrabă o perspectivă asupra migrației, decât o teorie, în măsura în care privilegiază o abordare (migrația internațională ca proces cumulativ) în sprijinul căreia aduce argumente disparate, fără a se constitui într-un corpus unitar capabil să susțină explicația apariției, dezvoltării și/sau dispariției fenomenului. La origine stau scrierile lui Myrdal asupra cauzalității dinamice/cumulative, idee preluată și aplicată domeniului migrației internaționale actuale de către același Douglas Massey (Massey și alții, 1998: 45 – 49). Practic este vorba de dezvoltarea/integrarea elementelor furnizate în special de teoria rețelelor de migranți (capitalului social) (și nu numai) în direcția cauzalității procesului. Cu rețelele de migranți și elementele instituționale ne plasăm în plină desfășurare a migrației, cauzalitatea cumulativă propune, cu câștigurile celor două linii de studiu, o întoarcere la întrebarea “De ce?”. Întoarcerea nu este nicidecum către declanșarea migrației (așa cum o fac economia neo-clasică sau

sistemul mondial) ci către „de ce”-urile din faza de maturitate a fluxurilor. Ideea în jurul căreia se așează argumentația este că, prin natura ei, „cauzalitatea este cumulativă, prin faptul că fiecare act de migrație alterează contextul social în care deciziile viitoare (subsecvente) sunt luate, într-un mod tipic ce face deplasările adiționale mai probabile” (Massey și alții, 1993:451). Este vorba așadar de o perspectivă dinamică, ce plasează migrația în categoria proceselor care se auto-susțin, perpetuându-se prin/și prin mecanismele cărora le dau naștere. Șase factori cu acțiune la nivele combinate (individual/familie/gospodărie/comunitate/regiune de origine; destinație (stat mai degrabă) sunt responsabili în viziunea lui Massey pentru caracterul cumulativ al migrației internaționale: distribuția veniturilor (gospodăriei la nivel de comunitate) (sau deprivarea relativă în termenii lui Arango), distribuția pământului și modul de organizare agrar (la nivelul comunității de origine), cultura migrației (comunitate de origine), distribuția regională a capitalului uman (regiune de origine), etichetarea socială (destinație), cărora li se adaugă rețelele de migranți și instituțiile (tratate anterior). Caracterul eterogen al cauzalității cumulative ca abordare teoretică, devine explicit după menționarea mecanismelor de auto susținere a migrației: deprivarea relativă ca factor stimulator de migrație este unul dintre elementele la care recurge noua economie a migrației în explicație etichetarea socială a muncii prin definirea unor slujbe ca rezervate imigranților este un element specific teoriei pieței forței de muncă segmentate, rețelele de migranți și elementele instituționalizate au fost tratate anterior ca părți ale teoriei rețelelor. Practic contribuția se reduce la evidențierea distribuției pământului și a modului de producție agrar, la distribuția la nivel regional a capitalului uman (de altfel un subiect al economiei neo-clasice)

și la apariția și dezvoltarea culturii migrației. Cultura migrației este poate una dintre contribuțiile cele mai interesante în cadrul abordării, departe însă de a fi specificată. În principiu, se afirmă că gusturile și motivațiile migranților suferă schimbări în urma experienței în țările industriale dezvoltate. Indivizii capătă „obișnuința” unui stil de viață (incluzând consumul) care sunt greu de susținut în aria de origine la întoarcere, crescând probabilitatea unei întoarceri în spațiul de destinație anterior. (Situția se referă în mod evident la variantele de migrație circulatorie prin tradiție, de tipul fluxului Mexic – SUA). Situația descrisă este fără îndoială interesantă, dar trebuie remarcat, că nu sporește probabilitatea de migrație a altor indivizi ci pe cea a celor cu experiență de migrație, ceea ce este cu totul altceva, decât extinderea fenomenului. Dacă ducem raționamentul mai departe, migrația repetată a unui individ nu este neapărat rezultatul schimbării postulate. În cadrul noii economii a migrației explicația ar putea fi la fel de plauzibil plasată ca strategie permanentizată de reducere a riscurilor asupra veniturilor gospodăriei în condițiile în care situația economică la destinație nu se îmbunătățește îndeajuns de mult pentru a se obține venituri comparabile cu cele din străinătate. (De altfel, într-o formă care are la bază cu totul alte argumente, și teoria sistemului mondial și postulata influență a rolului informației despre societățile dezvoltate are aproximativ același efect, fără a fi vorba de o cultură a migrației). Recursul la cele două orientări teoretice care explică același fapt empiric constatat (evenimentul de migrație crește probabilitatea propriei repetări), are tocmai sensul de a arăta că mai degrabă cultura migrației și acțiunea ei asupra repetitivității evenimentului la nivel individual este o ipoteză decât un mecanism demonstrat. Mergând mai

departe, la nivel comunitar, recursul la cultură pare ca în multe situații, elementul care umple golurile din explicație. În cazul de față, rolul jucat de migrație ca rit de trecere de la adolescență la maturitate, în cazul unor comunități, ar fi argumentul forte în susținerea apariției și dezvoltării, la nivel comunitar, a unei culturi care include migrația “adânc înrădăcinată în repertoriul comportamental al oamenilor și “valorile asociate migrației” ca devenite “parte a valorilor comunității” (Massey și alții, 1998: 452 – 456). Influența migrației asupra culturii este nu numai posibilă, dar și probabilă, dar dacă luăm în considerare gradul de stabilitate al valorilor apare în primul rând întrebarea, pentru ce cazuri ar putea fi valabilă o asemenea explicație? Care sunt valorile asociate migrației și care este relația între impunerea lor și creșterea migrației la nivel comunitar sunt încă întrebări de răspuns pentru cauzalitatea cumulativă.

Revenind la ceilalți doi factori specifici, distribuția pământului și modul de producție agrar, prima remarcă, de altfel una generală pentru noile abordări teoretice ale migrației, este postularea migrației ca fenomen/proces care leagă exclusiv țările lumii a treia și țările cele mai dezvoltate ale lumii și, mai particular, aria rurală a lumii a treia de lumea dezvoltată. Considerarea distribuției pământului ca și a modului de producție agrar ca factori cheie în explicația migrației înseamnă că agricultura și proprietatea asupra pământului sunt elemente definitorii pentru situația de plecare a viitorului migrant/familiei – gospodăriei sale. Modalitatea de distribuție a pământului face trimitere la studiile despre efectele migrației, care au pus în evidență în mod constant tendința migranților de revenire sau a familiilor/gospodăriilor care includ migranți spre achiziționarea pământului și scoaterea lui din circuitul agricol

(resursele venite din străinătate sub forma banilor nefăcând necesară întoarcerea la ocupațiile din agricultură, pământul fiind achiziționat în special pentru valoarea sa de a conferi prestigiu social). La nivel comunitar, susține cauzalitatea cumulativă, scoaterea din ce în ce mai multor terenuri din circuitul productiv reduce numărul locurilor de muncă disponibile și implicit constituie un impuls pentru adoptarea migrației ca strategie de supraviețuire. Pe de altă parte, aceeași orientare, susține recursul familiilor/gospodăriilor de migranți la tehnologie avansată în domeniu și implicit reducerea necesarului de forță de muncă (modificare modului de producție agricol).

Factorul capital uman considerat la nivel regional în țara de destinație, este poate punctul cel mai slab al abordării. Deși una dintre asumțiile de bază a teoriei capitalului social (pe care o include de altfel) este cea a reducerii costurilor și riscurilor asociate migrației și implicit reducerea selectivității, cauzalitatea cumulativă postulează cercul vicios al pierderii suferite de țara (în cazul de față regiunea) de origine prin migrație în termeni de capital uman, argumentând că cei care migrează sunt în cei “relativ bine educați, calificați, productivi și puternic motivați” crescând productivitatea în aria de destinație, micșorând-o în același timp la origine. “de-a lungul timpului, deci, acumularea capitalului uman consolidează creșterea economică în aria de destinație în timp ce epuizarea sa simultană în aria de origine îi exacerbează stagnarea, astfel intensificând condițiile pentru (producerea) migrației” (Massey și alții, 1993: 453).

Abordarea sistemică

Abordarea migrației internaționale în termeni de sistem pornește de la Mabogunje, care aplică în anii '70

perspectiva sistemică în studiul migrației rural – urban, în cazul Africii. Ideea reapare sporadic în studii în anii '80 dar va fi tratată sistematic pentru prima oară în cazul migrației internaționale de Kritz și colegii săi în 1992 (*International migration systems – a global approach*). Manifest legată de incapacitatea aparatului conceptual de a explica noile forme ale fenomenului (Kritz, Zlotnik, 1992: 1-2), perspectiva sistemică încearcă să surprindă caracterul dinamic al migrației, integrând aspecte din aria de origine și destinație. Construcția teoretică, destul de sumar elaborată, are la bază ideea că migrația internațională poate fi cel mai bine înțeleasă prin considerarea sistemelor spațial definite pe baza fluxurilor de migrație⁹, ca “un grup de țări care schimbă un număr relativ mare de migranți unele cu altele” (Kritz, Zlotnik, 1992: 2). Existența unui flux de migrație este însă condiția necesară dar nu și suficientă, pentru definirea unui sistem de migrație (Zlotnik, 1992: 19), schimbul de persoane reprezentând numai unul din fluxurile care leagă țările împreună într-un sistem. Intenția abordării este de a surprinde complexitatea actuală a fenomenului prin includerea simultană în explicație a factorilor care intervin la diverse nivele (nivel macro, meso și mai puțin, deși intenția există, micro), acționând în diverse contexte (economic, politic, social și demografic), într-o perspectivă temporală care ia în considerare elemente de natură istorică și modificările intervenite în cadrul inițial în care migrația apare (inclusiv ca rezultat al dezvoltării acesteia). Deși schema explicativă propusă este complexă, aplicarea ei efectivă a condus prioritar la

abordări descriptive ale migrației internaționale (demersul din Worlds in motion, și însăși demersul autorilor), integrarea coerentă și suprimerea interacțiunii între elemente situate la nivele diferite de analiză rămânând mai degrabă un deziderat (Arango, 2000: 292)

Modalitatea de definire a sistemelor este și ea un punct problematic al abordării. Cele 5 “principii generale” pentru a ghida identificarea unui sistem de migrație internațională propuse de Hania Zlotnik (Zlotnik, 1992: 20) sunt destul de imprecise¹⁰, modul în care lucrează efectiv privilegiind, așa cum afirmă Arango, partea stabilă a sistemelor (țările de destinație) cu efecte imediate asupra explicației (Arango, 2000: 292).

Concluzii

Momentul actual al studiilor despre migrație pare să fie sub semnul căutărilor teoretice care să răspundă în mod adecvat noilor realități din așa numita fază post-industrială a migrației internaționale. Sfârșitul anilor '70 și mai pregnant anii '80 ai secolului trecut ar putea fi considerat intervalul în care are loc regândirea corpusului teoretic utilizat până atunci în domeniul migrației internaționale în virtutea provocărilor pe care lumea migrației le pune în fața specialiștilor în domeniu. Realitatea migrației internaționale cu greu putea fi încadrată în modele care o descriau esențialmente ca eveniment unic și irepetabil (migrație definitivă), impunând consecința ruperii legăturilor cu spațiul de origine și o evoluție predictibilă ca flux. Numărul crescând al migranților în spațiul internațional, evidența empirică a dificultății controlării unui flux odată declanșat au sporit atenția acordată

⁹ O caracteristică distinctivă în încercarea de a surprinde complexitatea actuală a fenomenului migrației internaționale este considerarea simultană a tuturor mișcărilor de populație între țările unui sistem, indiferent de formă, incluzând turismul, deplasările la studii, contrafluxul de personal calificat/inal calificat etc.

¹⁰ Pe baza aceleiași abordări studiul Haniei Zlotnik propune în 1992 o “împărțire” în sisteme sensibil diferită de cea propusă de Massey et al. în 1998. Cum sistemele sunt definite în primul rând de stabilitate, soluțiile distincte înseamnă în ultimă instanță a, insuficiență elaborare a criteriilor de definire.

fenomenului la nivelul cercetării științifice. Încercările de rafinare a aparatului conceptual utilizat anterior, completate de apariția de noi orientări (o parte adaptări ale teoriilor elaborate în alte domenii) caracterizează încă la începutul secolului XXI domeniul migrației internaționale, alcătuind mai degrabă un “mozaic” (Arango, 2000: 287) decât noi paradigme de abordare sistematică a fenomenului.

Reevaluat din prisma fluxurilor contemporane, a mecanismelor și efectelor acestora, corpul teoretic tinde să se dovedească „în urma evenimentelor”, confruntându-se cu evoluții ale fenomenului total diferite de predicțiile teoriilor clasice (ca formă și conținut)¹¹. Abordări teoretice capabile să cuprindă complexitatea procesului, caracterul său dinamic, diversitatea factorilor de natură economică, socială, culturală și politică ce intervin în apariția și desfășurarea migrației internaționale și desfășurarea sa multinivel rămân încă un deziderat. Linii recente de cercetare (de tipul abordării sistemice, capitalul social, cauzalitatea cumulativă) par să descrie o tendință către tratare concomitentă a factorilor de la origine și destinație, abordare din perspectivă dinamică și multinivel, dar efortul de construcție este încă în plină desfășurare.

Caracterul complex al migrației internaționale și dificultatea proiectării și realizării de cercetări în condițiile studierii unui fenomen care subîntinde în desfășurare spațiul a cel puțin două state naționale, cu specificul „subiecților în mișcare” sunt probabil două motive serioase care limitează evoluția teoretică în domeniu. A privi migrația internațională numai din perspectiva destinației sau numai a originii pare să conducă spre concluzii specifice și

parțiale care reduc diversitatea fenomenului, iar teoriile din câmpul migrației internaționale de până acum sunt tributare mai ales modului de a privi dinspre țările bogate de destinație, cu accent pe preocupările și problemele specifice acestora.

Contextualitatea spațială și temporală, cu puține excepții, pare să fie una dintre problemele serioase cu care se confruntă încercările de elaborare și mai ales de testare a ipotezelor teoriilor contemporane. Luând în discuție numai orientările contemporane, noua economie a migrației este tributară situației specifice a fluxului dintre Mexic și SUA, care a stat la baza elaborării ei, teoria pieței forței de muncă segmentate este puternic ancorată în situațiile de tip guest worker dominante în anii ‘60 – ‘70, sistemul mondial, deși la altă scară, leagă migrația de un anumit tip de organizare (societatea capitalistă) și expansiunea acesteia, deși migrația nu este un fenomen specific perioadei „capitaliste”. Rețele de migranți, ca și cauzalitatea cumulativă par să fie abordările cele mai puțin tributare contextelor deși în condițiile în care dinamica rețelelor rămâne un spațiu de cercetare neacoperit este greu de precizat „gradul” lor de generalitate.

Întrebarea pe care și-o punea D. Sandu în 1984, „... indiferent de când și unde se întâmplă, procesul este în linii mari același, sau procesul pare să fie același din simplul motiv că nu au fost utilizate, în majoritatea cazurilor, instrumentele cele mai adecvate obiectului de cercetare” (D. Sandu.1984: 12) rămâne o întrebare de actualitate pentru începutul mileniului al treilea. Abordarea sistemică pare a fi singura încercare de a-i răspunde teoretic, asumând în mod explicit imposibilitatea studierii migrației internaționale altfel decât în cadrul sistemelor de migrație (cazuri). Orientarea a condus însă, cel

¹¹ Ludger Pries argumentează o modificare nu numai în termeni cantitativi ci și calitativi a fenomenului (Ludger Pries. 1999: 2-3)

puțin deocamdată, în primul rând la descrieri sau explicații strict contextuale fără decelarea unor principii generale, universal aplicabile, indiferent de contextul - sistem.

Căutarea noastră orientată de criteriul cuprinderii în explicație și predicție a totalității fenomenului pare să fie una sortită eșecului, însă ea naște o întrebare fundamentală: este posibilă (ori utilă) o astfel de teorie? În condițiile în care acumulările de până acum în domeniu vorbesc despre importanța factorilor care acționează la nivele diferite (micro, macro, meso), despre influența elementelor de natură economică, socială, culturală, istorică și politică, despre dinamica procesului și despre diversificarea formelor de migrație este îndreptățită aspirația către o teorie unică? Este oare capabil un singur model teoretic să explice și să prezică, spre exemplu, evoluțiile migrației mexicane în Statele Unite, un flux cu o istorie îndelungată, dinspre o țară subdezvoltată către o mare putere prin tradiție țară de imigrație, desfășurată în contextul specific care leagă cele două state și evoluțiile migrației românești în Spania, un flux recent, fără a avea la bază o relație atât de complexă între cele două state naționale puse de curând în poziția de a exporta respectiv primi migranți? Se poate scoate cazul al doilea al exemplului nostru din contextul formațiunii suprastatale din care face parte aria de destinație? Dacă cerem unei singure teorii să furnizeze numai un *cadru general* (sau “ceea ce contează”) în care toate aceste “exemple” care constituie migrația internațională actuală să poată fi analizate, referința respectivă nu ar deveni una prea generală și la limită și-ar pierde rațiunea de a fi? În ce măsură s-ar mai putea discuta despre testarea ipotezelor unei astfel de teorii? Poate că soluția stă tocmai în ceea ce Massey și alții încearcă să sugereze în *Words in*

motion, în elaborarea *teoriilor specifice* (indiferent dacă referința va fi cea pe care o propun, cauze, evoluție, efecte ale fenomenului sau o alta). Răspunsul acestor întrebări este dificil de elucidat și nu ne-am propus aici argumentarea uneia sau alteia dintre opțiuni. Creșterea interesului contemporan pentru cercetarea migrației internaționale într-o “epocă a migrației”, cum argumentează Castles și Miller (Castles, Miller, 1993: 1-17) suntem convingși însă că va oferi noi soluții acestei provocări.

Bibliografie:

- Arango, Joaquin. (2000). Explaining migration: a critical view, *International Social Science Journal*, 165.
- Boyd, Monica. (1996). Family and personal network in international migration: recent developments and new agendas. În Robin Cohen (ed.), *The sociology of Migration*. Brookfield, Vermont, US: Edward Elgar Publishing Company.
- Castels, Stephen, Miller, Mark J. (1993). *The age of migration. International Population Movements in the Modern World*. London: Macmillan
- Eyal, Gil, Szelenyi, Ivan, Townley, Eleanor. (2001). *Capitalism fără capitaliști. Noua elită conducătoare din Europa de Est*. București: Editura Omega.
- Faist, Thomas, (1997) The Crucial Meso-Level. În Thomas Hammar, Grete Brochmann, Kristof Tamas, Thomas faist (eds.), *international Migration, Immobility and Development. Multidisciplinary perspectives*. Oxford, New York; Berg
- Faist, Thomas. (2000). *The volume and Dynamics of International*

- Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Clarendon Press.
- Gurak, Douglas T., Caces, Fe. (1992). Migration Networks and the Shaping of Migration systems. În Kritz.M., Lim, L, Zlotnik, H. (eds.), *International migration systems – a global approach*, Oxford; Clarendon Press.
- Hugo, Graeme J. (1981). Village-communities ties, village norms, and ethnic and social networks: a review of evidence from the Third World”. În Gordon F. DeJong, Robert W. Gardner (eds), *Migration Decision making: Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing countries*, New York; Pergamon Press.
- Kearney, Michael. (1986). From the invisible hand to visible feet: Anthropological Studies of Migration and development, *Annual Reviews of Anthropology*. 15: 331–61
- Kritz. M., Zlotnik. H. (1992). Global interactions; Migration systems, processes, and policies. În Kritz.M., Lim, L, Zlotnik, H. (eds.). *International migration systems – a global approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Massey, Douglas, Alarcon, Rafael, Durand, Jorge, Gonzalez, Humberto. (1987). *Return to Aztlan. The social process of international migration from Western Mexico*. Berkley and Los Angeles: University of California Press.
- Massey, Douglas, Arango, Joaquin, Hugo, Graeme, Kouaouci, Ali, Pellegrino, Adela Taylor, Edward J. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*. Vol. 19, 431 – 466
- Massey, Douglas, Arango, Joaquin, Hugo, Graeme, Kouaouci, Ali, Pellegrino, Adela Taylor, Edward J. (1993). An evaluation of international migration theory: The North American Case. *Population and Development Review*. Vol. 20, 699 – 751
- Massey, Douglas, Arango, Joaquin, Hugo, Graeme, Kouaouci, Ali, Pellegrino, Adela Taylor, Edward J. (1998). *Worlds in motion. Understanding international migration at the end of the millennium*, Oxford: Clarendon Press.
- Massey, Douglas, Espinosa, Kristin. (1999). Undocumented migration and the quality and quantity of social capital. În Ludger Pries (ed.), *Migration and Transnational social spaces*. Ashgate Publishing Company
- Portes, Alejandro, Wilson, Kenneth. (1996). Immigrant enclaves: An analysis of the labor market experiences of Cubans in Miami. În Robin Cohen (ed.), *The sociology of Migration*, Brookfield, Vermont, US: Edward Elgar Publishing Company.
- Pries, Ludger. (1999). New migration in transnational spaces. În Pries, Ludger (ed.), *Migration and transnational social spaces*, Ashgate Publishing Company
- Sandu, Dumitru. (1984). *Fluxurile de migrație în România*, București; Editura Academiei
- Zlotnik, H. (1992). Empirical identification of international migration systems. În Kritz.M., Lim, L, Zlotnik, H. (eds.), *International migration systems – a global approach*. Oxford; Clarendon Press.

Van Rossem, Ronan. (1996). The world system paradigm as general theory of development: a cross – national

test. *American Sociological Review*. Vol. 61: 508 – 527

Abstract

Starting from one of the fundamental works in the field, the study proposes a presentation of the theories currently used in international migration. The seven theoretical approaches (neoclassical economics, new economics of migration, segmented labour market, historical-structural tradition, approaches from the perspective of migrant networks, cumulative causation, system approach) are described in the frame of an attempt to evaluate their predicative and explicative power related to the contemporary forms of international migration. The search for a unique theory, capable to cover the complexity of international migration as dynamic process, with multilevel action and determination, with influences in and from economic, social, cultural and political realms, does not seem to be a successful one, but the result conducts toward a fundamental problem/discussion to which the research in the field will probably answer in the future: is such a theory possible/necessary in international migration?